

AZ IGAZSÁG ÓRÁJA

Ezeknek a napoknak az eseményei nem szorulnak kiszínezésre. Az is eléggé világos, hogy mit érzünk rájuk gondolva. És bár késztetve érzem magam érzelmeim kimondására - mégsem teszem. Szavaim nem méltóak arra, hogy a magyar szabadságharcosok tetteit és szenvedéseit kísérvék. Inkább magamba fojtom haragomat és gyászomat.

Ezeknek a harcosoknak mindenekelőtt azzal tartozunk, hogy világosságot teremtsünk azzal az ügyel kapcsolatban, amiért küzdenek és szenvednek. És sajnos ma, midőn üres kézzel állunk itt, ez egyben az az egyetlen dolog, amit valóban megtehetünk ügyükért - azért az ügyért, mely teljességgel a miénk is.

Persze felfortyanhatnánk üres kezünk láttán. Követelhetnők, hogy e kezek ragadjanak fegyvert. Miért állna a világ tétlenül - kérdezhetnők - hatalmas hadseregeivel és repülőzredeivel, miközben egy maroknyi alig felfegyverzett ifjú dacol a szovjet hatalom tankjaival? Ne szégyelljük-e magunkat, hogy ebben a harcban, mely saját ügyünket dönti el, szemlélőként veszünk részt - készen arra, hogy éljenezzük harcosainkat, de arra nem, hogy segédkezet nyújtsunk feléjük?

Nem áll szándékomban teljességgel elutasítani ezt a szemrehányást. És bár jogos indokkal szállhatnék szembe vele, mégis azt szeretném: bárha ez ösztökélne bennünket, hogy ébren tartsuk lelkiismeretünket, hogy egy napon majd tettekészek legyünk. De józanul szemlélve a dolgot, úgy vélem, őszintén mondhatom: nem jött még el a cselekvés ideje. Túlságosan sok ember él még a szovjet átmítás ígézetében. Ugyanakkor szerte a földgolyón százmilliók hajlandók még arra, hogy a szovjet önkényuralom minden ellenzójét kapitalistának és imperialistának bélyegezzenek. A magyarok csak azért voltak képesek hősiességükre, mert teljesen úrrá lettek ezen a fajta konfliktuson. Nem gyengítette őket kétség, nem osztotta meg őket gyanakvás. A magyarországi szabadságharc az eddig uralkodó kommunista párt fő tömegéből indult el. Ezután csatlakozott hozzájuk egyöntetűen az egész nép városon és falun egyaránt - beleértve a hadsereget, a rendőrséget és a tisztviselőket is. Az oroszok még 4000 tank, tehát ama páncélos erő háromszorosának bevetése után, mellyel Hitler kényszerítette térdre Franciaországot, sem tudtak még egyetlen szervezett politikai pártot sem rávenni arra, hogy a Kreml elveinek megfelelően kormányozza Magyarországot.

A magyarok kis, meggyötört népe az egész világnak utat mutathat, mert e nép számára ütött az igazság órája. Az általános felszabadulás napja csak akkor jön majd el, ha ez a felismerés a Föld százmilliói körében egykor mindenütt elterjed. Csak akkor egyesül majd az emberiség minden része, beleértve a szovjet birodalom lakóit is, hogy megdöntse a hazugság kolosszusát.

Hogy is vehetem fel komolyan - felelek majd nekem -, hogy az igazság hatalma meg fogja dönteni a szovjet birodalmat? Nem a felvilágosodás korából való mese-e ez, amidőn a francia filozófusok arra szövetkeztek, hogy meggyőzzék a királyokat és a császárokat: tagadják meg tévedéseiket? Nem haladta-e meg az utóbbi száz év egész történeti, szociológiai és pszichológiai gondolkodása hatalmi csoportunknak mint az igazság védelmezőjének ezt a szembeállítását a szovjet tagállamokkal, mint a tévedés és a hazugság fészkeivel?

Igen, tudom, hogy az igazságnak és a nem-igazságnak mint egymással harcban álló ellenséges politikai csoportoknak ez a felfogása ma roppant naívnak és tudománytalannak számít. A XIX. század történeti gondolkodása arra nevelt minket, hogy ismerjük el a mindenkori, adott helyen és időben uralkodó meggyőződések történelmi szükségszerűségét. Négy évtized tudásszociológiai kutatásai megtanítottak arra, hogy még a tudomány is szociális érdekekhez kötődik - hacsak politikailag nem jelentéktelen, mint mondjuk a matematika. S ha nem megyünk is olyan messzire, mint Lenin, hogy a pártszerű gondolkodást tekintsük az egyetlen objektíve jogosultnak, úgy ez csakis azért van, mert a szokványos társadalmi vagy pszichológiai determinizmus nem gondolja végig tanítását. Ennek ellenére azonban, egyszerű érzéseinkben elrejtve valahol tovább él az a meggyőződés, hogy a Kremellel ellentétben az igazságot és az emberiséget védelmezzük egy olyan hatalommal szemben, amely hiú ábrándjától elvakulva hazugságokkal akarja gúzsba kötni az emberiséget. Igen, egy politikust vagy prédikátort még akár tetszéssel is hallgathatunk, amikor az igazság felé való általános törekvésről beszél, ami ellenállhatatlanul aláás és végül megdönt minden olyan uralmat, mely az embert hazugságra kényszeríti. De ma egyetlen történész, szociológus vagy komoly politikai újságíró sem él egy ilyen rég levetkőzött történetfelfogással.

És mégis meg vagyok győződve róla, hogy csakis az eseményeknek ez a látszólag annyira együgyű és felettébb tudománytalan felfogása felelhet meg korunknak, s csak ez képes szilárd és méltó célt kitűzni elénk, sőt némi reményt is nyújtani számunkra.

Lássuk hát, mi történt Magyarországon. Mert vajon nem olyasmi játszódott-e le a szemünk előtt, amit senki, soha nem várhatott, aki osztja szokványos politika-felfogásunkat? Olyasvalami, amit semmiféle szociológia, semmiféle mélylélektan, semmiféle gazdasági vagy hatalompolitikai determinizmus még csak pusztán lehetőségként sem mérlegelt.

Október 23-án, kedden, Magyarországon kitört a forradalom, és nyolc nap alatt köddé és füstté változtatta az addig mintegy kétszázézer felfegyverzett katona, rendőr és titkos ügynök által hordozott és számtalan kommunista szervezetre támaszkodó állami hatalmi apparátust.

Ez a hirtelen szétporladás természetesen csak a végeredménye volt annak a fokozatos széttöredezésnek, amely Sztálin halálával kezdetét vette. Ezt a folyamatot azonban megítélésem szerint kezdettől fogva ugyanaz az elv uralta, amely a magyarországi októberi napokat is áthatotta: az a történelmi erő, melyet a magyar felkelés egy új korszak kezdetének uralkodójaként kiáltott ki. S éppen ez az elv, ez a jövőbe mutató erő jelenti azt a hatalmat,

mely ignorálja szokványos történetfelfogásunkat, s amelyet uralkodónak ismer el az a régi-módi szemlélet, melyet én képviselek itt. Ez ugyanis az igazság hatalma, amely a Sztálin halála óta lejátszódó egész történeti folyamatban az örült elképzelések fokozatos elhalványulásában és ezzel egyidejűleg a valóság felé fordulásban nyilvánul meg.

A jelet e változás megindulására rögtön az első, Sztálin halála után hatalomra került kormány első tette adta meg. A kormány szabadlábba helyezte azt a tizenhárom Kreml-orvost, akiket rövid idővel azelőtt saját vallomásaik alapján marasztaltak el és ítélték halálra - számos hazaáruló gyilkossági kísérlet vádjával. Ezek az orvosok nem voltak politikai figurák; szabadon bocsátásuk tehát nem volt elvi jelentőségű intézkedés. A döntő körülmény egészen egyszerűen az a tény volt, hogy az orvosok teljesen ártatlanok voltak. De szabadon bocsátásuk hatása messze túlment e tény megállapításán: a kirakatperek rendszerének, Sztálin ezen évtizedek óta gyakorolt legkeményebb terrorintézkedéseinek leleplezéseként hatott. Az effajta kirakatperek a sztálini apparátus találmányai voltak. Tévedés lenne, ha ezeket a pereket egyszerűen csak a gyilkosságok eszközeiként tekintenők. Sokkal egyszerűbb módon lehetne emberek tömegeit elpusztítani. Nem, annak a hatalmas ráfordításnak, melyet ezekre a perekre pazaroltak, egy fiktív világ, egy démoni logika megteremtése volt a célja, ahol Sztálin a szocializmussal szemben összeesküdött ezrek legyőzőjeként tetszeleg. Ez volt a célja a hosszú tortúrák és kínvallatások során kikényszerített nyilvános önvádaknak, melyeket a tömegeknek az egész országban durva szidalmak kórusával kísérve kellett nyilvánosan megtenniük. A valóság ezen erőszakos átalakítása nélkül Sztálin aligha gyakorolhatott volna nagyobb szellemi hatalmat, mint mondjuk a Gestapo Franciaországban vagy Lengyelországban. Ezzel a szellemi fegyverrel felvértezve Sztálin - ma már tudjuk - képes volt meggyőzni démoni logikájának igazáról a kommunista párt tagjait egészen a legfelsőbb körökig. Sőt, az is világos, hogy Sztálin maga lényegében soha sem kételkedett benne.

A Kreml-orvosok szabadon bocsátása véget vetett ennek a rendszernek. Eleinte ugyan fennmaradt még a sztálini démoni logika, de a kirakatperekben történő demongyártás egyedül hatékony eljárását beszüntették.

Vajon miért mondtak le a Kreml új urai erről a fegyverről és az alattvalóik gondolatvilága fölött gyakorolt hatalomról? S ha már sutba dobták ezeket az eszközöket - miért fogtak hozzá, ezen messze túlmenve, Sztálin megbélyegzése révén ama szent meggyőződések megrendítéséhez, melyekre Sztálin a szovjet uralmat építette?

Nem tudom pontosan, miért tették ezt Hruscsov és az elvtárs urak. Egyvalami azonban nyilvánvalónak tűnik számomra - s ez az egy dolog itt elegendő is. Cselekvésmódjukban kétségkívül arra a körülményre kezdtek építeni, hogy az igazság hatékonyabb a céljaik szempontjából, mint a jelenleg széles körben igaznak tartott hazugság-szövevény. Saját oldalukon akarták tudni az igazság hatalmát, mivel saját bőrükön tapasztalták. Átláttak Sztálin iszonyatos csalásán és öncsalásán, és most már félték attól, hogy életre-halálra erre az alapra hagyatkozzanak. Félték továbbra is folytatni a sztálinizmust, mivel megrendült bennük önmaguk sztálinizmusa.

Ma már kiváló leírásaink vannak a sztálinizmus e belső hanyatlásáról a felső kommunista körökben. Waczek, a lengyel költő - maga is vezető pártmunkos - mintegy esztendeje egyik versében elbeszélte ezt a folyamatot. A benne lezajló változás elsődleges folyamatát a vers címe jelzi: "Vers felnőtteknek". A felnőtt ember elveszti a gyermekkori képzelőerőt. A politika nyelvén szólva ez a belső dinamika csökkenését, a mámorból való első kijózanodást jelenti, amit ama képesség csökkenése kísér, hogy a tényeket a politika kénye-kedve szerint fejtegetni állítsuk. Ehelyett - a sztálini démonok panorámájától körülveve - úgy érezzük: mi magunk állunk a fejünk tetején. Ezzel veszi kezdetét a folyamat második szakasza. A hazugságok, melyeket eddig saját meggyőződésünket kiteljesítendő nyeltünk le és terjesztettünk lelkesen, hirtelen felfordítják gyomrunkat. Továbbra is tetterős pártmunkosok maradunk, időről-időre azonban félre kell húzódnunk, hogy csendben öklendezzünk. Waczek a "hányás" szót használja, és költészete által a szó technikai megjelölésévé vált a bolsevizmus képzelt lététől való ezen első elfordulásnak.

Ezzel szemben az a kifogás emelhető, hogy hiszen az emberiség évezredek óta élte tévedések és örült eszmék kosztyán anélkül, hogy elrontotta volna a gyomrát. De gondoljunk csak meg: a modern totalitarizmus éppen ebben a vonatkozásban hozott valami egészen újat. Bár korábbi idők - melyek egészen a XVIII. századig nyúlnak vissza - hagyományozták át mai forradalmaink illúzióit és dühét, ezen örültség szolgálatára való kötelezettség, a valóság átfogó meghamisításának igazságként való elismerése mégis újdonságnak számít. Ez a marxizmus egyfajta alkalmazása, melynek szemszögéből az igazság - legalábbis ha politikailag hatékony - csak pusztán ideológia. Igen, a totalitarizmusnak ez az eleme csupán a modern történelmi, szociológiai és gazdasági determinizmus - tehát éppen ama szokványos történelemfelfogás - konzekvens kiépítését jelenti, amely lehetővé teszi számunkra, hogy igazság és ártatlanság erőpróbáját történelmi szempontból döntőnek ismerjük el. Csak ha mi magunk nélkülözni tudjuk majd ezt a hamis történelemfelfogást, láthatjuk meg, hogy a ma általunk átélte modern totalitarizmusban való alkalmazása miképp idéz elő híveiben szellemi és morális egyensúlyzavarokat. Csak akkor érthetjük meg, hogy a hazugságok, melyeket az évek során az ügy iránti lelkesedésből nyeltünk le, nem válnak szilárd szellemi tulajdonunkká, hanem ellenkezőleg: akár az ólom és a higany gőzei, lassan felhalmozódó méregként hatnak; hogy először titokban hányást idéznek elő, majd pedig - az effajta szimptomák rohamos elharapódzása mellett - a hazug párt hirtelen felbomlását eredményezhetik - amint az Magyarországon történt.

Mert hiszen valóban ez történt. A lökést a sztálinizmus hanyatlása és démoni logikájának Moszkvában végbement kiüresedése adta meg. Bizonyíték erre a magyar értelmiség felszabadulásának története, amely nagyon is a vezető kommunista írók műve volt. Első tiltakozásuk 1953 júniusára esik. Ehelyütt azonban csak a végső, s egyre világosabbá váló hangokat idézhetem fel. Ez év júniusában zajlott le a Petőfi Kör döntő jelentőségű gyűlése Budapesten. Ez az irodalmi gyűlés kilenc órán át elképesztő méretű tömeg részvétele mellett ülésezett, amely kiegészült az utcára kifüggesztett hangszórókat figyelő hallgatósággal is. És mindig újra ugyanaz a fogadalom hangzott el: az igazságot akarjuk megírni! Valóságos emberekről, utcákról és földekről, valóságos érzésekről és szenvedésekről akarunk be-

szélni; a hírekről újra igazsághűen akarunk tudósítani, és az igazságnak megfelelő történelmet akarunk írni!

De hamarosan észrevettük, hogy az igazság fogalma általában kérdéssé vált. Fáradtságos munkával igyekeztek megállapítani, hogy mi is az. Tehát például: a magyar sajtó annak idején azt írta, hogy Rajk bűnössége napról napra világosabb. Ezzel szemben a polgári sajtó kezdettől fogva visszautasította a vádak és a pert hamisításnak bélyegezte. Ezt természetesen nem az igazság iránti szeretetből tették, hanem részben politikai indítékból. Mára azonban végül mégis csak kiderült, hogy Rajk ártatlan volt. És ha ez az igazság 1956-ban, akkor az volt 1949-ben is. Ebből az következik tehát, hogy a polgári sajtó az igazságnak megfelelően tudósított a perről, míg a kommunista sajtó hazudott.

Csakhogy mégsem ennyire egyszerű a dolog. Ugyanis rögtön megjelenik itt a kínzó önvád. A szerző emlékszik arra, hogyan fordulhatott elő, hogy már ő maga sem látta meg a különbséget igazság és hazugság között. Azt írja: fokozatosan meggyőzték bennünket róla - legalábbis félig-meddig -, hogy az igazságnak két fajtája van; hogy az általánosan elterjedt értelemben vett igazság más, mint a párt igazsága, s hogy eszerint az igazság a pillanatnyi politikai előnnyel azonos. Ez féltelmetes gondolat, ezért fel kell hogy idézzük teljes jelentőségét. Ha ebben az értelemben véve létezik egy magasabb igazság, akkor ebből az következik, hogy a hazugság igaz lehet, amennyiben politikailag hasznos. A meghamisított bírósági eljárás eszerint valódi igazságszolgáltatássá válhat, hiszen politikailag hasznos lehet. Így végül olyan magatartás talajára helyezkedünk, mely nem csak a hamisított bírósági eljárás kitalálóra, hanem azok áldozataira is átragadt. Ez a magatartás megmérgezte közéletünk atmoszféráját, még gondolkodásunk tudatalatti folyamatait is meghatározta, elhomályosította szemünket, megbénította kritikai képességünket, s végül sokakat közülünk képtelenné tett még a legegyszerűbb igazság felismerésére is. (Nógrádi* cikke a *Béke és Szabadság* 1956. október 3-i számában.)

S ez így megy tovább. Úgy küzdünk az igazságért, az igazság egykor szétzilált fogalmáért, mint ahogy a fuldokló küzd levegőért.

És végül keresztültör az elhatározás. Ez év szeptember 22.-én Háy Gyula, a vezető politikai író a következőket írta: "A legjobb kommunista írók nagy viszontagságok, súlyos tévedések és kemény lelki tusák után elhatározták, hogy soha, semmi körülmények között nem írnak többé hazugságot." (Irodalmi Ujság 1956. szeptember 22.)

És a szerző azonnál felismeri azt is, hogy ezzel helyreállt minden magyar író lelki közössége. Hiszen ezt mondja egyik, szeptember 17-i beszédében:

* A szóban forgó cikk: "Gimes Miklós: Kétféle igazság?" in: *Béke és Szabadság*, 1956. okt. 3. Polányi tévedéséből említi Nógrádi nevét. (a szerk. jegyz.)

“Mi, magyar írók, tekintet nélkül a pártállásunk és a filozófiai meggyőződésünk külön-
ségeire, dac- és védszövetséget kötünk az igazmondásra.”

Természetesen nem egyedül a magyar írók voltak azok, akik a pártvezetés ellen lázadtak. Elégedetlen parasztok, munkások és más elégedetlenek ezrei gyülekeztek spontán tömegde-
monstrációra október 23-án Budapest utcáin. De rosszkedvük csak most kapott hangot. A
lázadó kommunista újságírók és írók saját hangjukat kölcsönözték nekik. Csak most hallot-
ták elhangozni saját panaszait - és a tömeg mozgásba lendült.

Igy esett, hogy néhány nap múltán a teljhatalmú magyar kommunista párt kétszázezer
felfegyverzett emberével és számtalan, szigorú fegyelemhez szoktatott intézményével egye-
temben ködként és füstként tűnt el, és a magyar nép újra egyesült.

Igy hát azt hiszem, hogy az igazság hatalma képes teljesen szétrombolni azt a politikai
rendszer, amely a hazugság iránti kötelességen alapszik. A magyar felkelés elnyomása
súlyos csapást mért a Szovjetunióról alkotott csalóka álomképre. Nem fognak visszatérni
azok a napok, amikor indiaiak milliói éltették Bulganyint és Hruscsovot. A rendkívül tehet-
séges és tiszta orosz népnek hamarosan éppúgy levegő után kell kapkodnia, mint azt a
lengyelek és a magyarok tették.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy kényelmesen ülhetnénk babérjainkon, hogy megvárjuk
a szovjet rendszer felbomlását. Mindez meggyőződésünk erején, világosságán valamint ál-
dozatkésztségünkön múlik.

Ma - amint azt előljáróban mondtam - a mély gyanakvás falai és ezer felesleges vizsály
választ el minket egymástól. A magyarok utat mutattak nekünk. Azt a közösséget, melyet
egymás közt hoztak létre, az egész világra ki kell terjesztenünk.

Az olyan akciókat, mint Port Said brit és francia csapatok általi megszállása, ami káros e
cél szempontjából, a legélesebben el kell ítélnünk.

Az atomfegyverek révén ma olyan korba léptünk, amelyben csak az igazság és az igazs-
gosság erejénél fogva tudunk életben maradni egyáltalán. Gyorsan meg kell tanulnunk azt
a technikát, amellyel a világpolitikát szellemi fegyverekkel folytatják. Az a minimum, ame-
lyet rövid időn belül el kell érünk, messze túl van a közélet szellemi szintjén, melyet eddig
ismert a történelem.

Talán túl messze visznek ezek a megjegyzések. De az igazság nem sejtett ereje, amely
Magyarországon megnyilvánult, szükségképp versenyre szólít fel bennünket a magunk szfé-
ráján belül.

Fordította: Felkai Gábor

A fordítást az eredetivel egybevetette: Rathmann János